

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ - ГР.БЛАГОЕВГРАД
ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „МЕЖДУНАРОДНО ПРАВО И МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ“

ТЕОДОРА МЕТОДИЕВА ИВАНОВА
АВТОРЕФЕРАТ

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ В ПРАВОСЪДИЕТО В ИНТЕРЕС НА ДЕЦАТА

АВТОРЕФЕРАТ
НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
за присъждане на образователна и научна степен

ДОКТОР

в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално
направление 3.6 „Право“, научна специалност „Международно право и
международни отношения“

Научен ръководител:

Проф. д.ик.н. Нина Дюлгерова

Рецензенти:

1.Проф.д-р Габриева Белова

2.Доц.д-р Велина Тодорова

Благоевград 2018 г.

Дисертационният труд на тема: Международни стандарти в правосъдието в интерес на децата е обсъден и насочен за защита пред научно жури на дата 14.09.2018 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение и литература с обем 213 стр.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 14.09.2018г от 11.00ч. в заседателната зала на Института за държавата и правота към БАН, София, открито заседание.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	4 стр.
1. Актуалност на темата.....	4 стр.
2. Предмет и обект на научното изследване.....	8 стр.
3. Цел и задачи на изследването.....	9 стр.
4. Методологическа, нормативна и теоретична основа на изследването.....	9 стр.
5. Източници на дисертационния труд.....	10 стр.
6. Практическо значение.....	10 стр.
II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	10 стр.
III. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	11 стр.
IV. СПРАВКА ЗА ПО СЪЩЕСТВЕНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	28 стр.
V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	29 стр.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Актуалност на темата

Представеното дисертационно изследване разглежда международните стандарти за деца, участници в правосъдието. Изследването стъпва върху основа за развитие и усъвършенстване на концепция на защита на правата на човека, в чийто обхват попада и защитата на детските права. В тази връзка, настоящото изследване прави подробна историческа ретроспекция на зараждането и еволюирането на правата на детето, през призмата на правата на човека. Преминава през началото на детството през древни времена, в които насилието, изоставянето и убийството на децата го превръщат в тежък социален феномен¹.

Представите и разбиранията в миналото на различните общества и народи, че детето е собственост на семейството, а не самостоятелен субект със свои собствени права, присъщи на всяко човешко същество постепенно се променят през призмата на съвременното и извървяват своя път на усъвършенстване и реализация.

Актуалността на изследването се определя от факта, че в българската правна литература не е известно самостоятелно научно изследване по темата на дисертацията.

Настоящото изследване доказва безспорните усилия на международната общност да насочи и постоянно да усъвършенства дейността си към един от основните приоритети, а именно защитата на детските права и доказва, че приетите международни и регионални договори и стандарти в сферата на правосъдието са част от глобална система за закрила на правата на децата, изградена върху разработени и действащи механизми при ясно изградено сътрудничество между държавите.

¹

Терзийска, М. Децата без детство в историята и днес. Българско списание за образование .Брой 1 2013.

От изследването е видно, че международната общност проявява изключителна загриженост и отделяйки нужното внимание като непрекъснато кодифицира норми и стандарти, които регулират правата на децата, участници в правосъдието.

Основно място в изследването намира най важния международен акт, а именно Конвенцията на ООН за правата на детето, който признава правния статут на всяко дете и гарантира неговите права на международното поле.

Актуалността на темата се определя и от факта, че международните стандарти за деца, участници в правосъдие са характерни с изключителна динамика на развитие, както по отношение на самите стандарти, така и по отношение на развитието на детските права.

Направеният анализ на различните системи за правосъдие на деца също прави изследването значимо.

В изследването са разгледани редица международни и регионални договори и стандарти, които регламентират правата на децата, участници в правосъдието, като основния акцент са защитата на правата на децата в конфликт със закона.

Безспорно е установено, че правата на децата, участници в правосъдието намират своето приложение във Всеобщата декларация за правата на човека (равнопавна защита пред закона, без дискриминация , право на ефективни правни средства за защита), в Международният пакт за граждански и политически права (право на ефективни правни средства за защита, право на защита на децата, правото на лична свобода и сигурност), в Конвенция за правата на човека и основните свободи и редица други международни и регионални актове, които имат задължителен характер. Като част от международното право съществуват и поредица от международни и регионални стандарти, които въпреки препоръчителния си характер влияят върху редица промени в националното законодателство, а именно: Правилата на ООН относно минималните стандарти за осъществяване на правосъдие по отношение на ненавършили пълнолетие лица (Пекински правила), Насоки на ООН за превенция на противообществените прояви на ненавършилите пълнолетие лица (Насоки от Рияд), Правила на ООН за закрила на ненавършилите пълнолетие лица, лишени от свобода, Общ коментар №10 (2007) „Правата на децата при

правосъдие спрямо ненавършили пълнолетие лица, Насоки на Комитета на министрите на Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето и други.

Актуалността на настоящото изследване се определя и от действащата в страната нормативна рамка (законови и подзаконови нормативни актове), която регулира правното положение на децата, участници в правосъдието. От 1958г. действа Закон за борба против детската престъпност,² по късно преименуван на Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните,³ който поставя основите на системата за превенция и противодействие на детското асоциално поведение (или системата за превенция на детската престъпност). Законът става основно средство за борба с престъпните и противообществени прояви срещу малолетните и непълнолетни лица.

През 2000г. е приет Закон за закрила на детето,⁴ който поставя началото на съвременната система за закрила на децата в България, като чрез този акт намират правна регламентация - правата на децата, мерките и органите за закрила, както и механизмите за тяхното взаимодействие. Този нормативен акт регламентира създаването на Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД),⁵ като специализиран орган към Министерски съвет на централно ниво за координиране и контрол при осъществяване на държавната политика за закрила на детето на национално ниво. С промените на закона от 18.04.2003г в обхвата на контролните правомощия агенцията попаднаха и децата (наречени деца в конфликт със закона, деца, извършили противообществени прояви или с асоциално поведение), спрямо които е наложена по смисъла на ЗБППМН възпитателната мярка - настаняване в специализирани институции (ВУИ или СПИ). Тази промяна изиска от системата за закрила на детето, да отдели специално внимание на тази категория деца, поради което 2004 до 2017 година ДАЗД осъществява непрекъснат мониторинг за спазване правата на децата настанени във

² (Загл. обн. - Изв., бр. 13 от 1958 г.),

³ (Загл. изм. - Изв., бр. 11 от 1961 г.)

⁴ Закон за закрила на детето, ДВ, бр.

⁵ Постановление N 38 на Министерския съвет от 2001 г.

социално-педагогическите интернати (СПИ) и възпитателните училища интернати (ВУИ).

През 2004 година, Държавната агенция за закрила на детето, извърши проверка и представи доклад⁶ от който е видно, че няма съгласуваност между двете системи (система за превенция на детската престъпност и система за закрила на детето), установена е липсата на механизми за взаимодействие между двата закона (ЗБППМН и ЗЗД), а от оценката на децата с асоциално поведение е видно, че спрямо тях и техните семейства не е оказана необходимата подкрепа и помощ. ДАЗД констатира, че много често децата са настанявани в СПИ и ВУИ, без предварително да се изчерпани възможностите за помощ и подкрепа в семейството.

От извършената проверка през 2017 година, ДАЗД изготви Анализ на резултатите от извършена планова проверка в услуги, предоставяни от лицензирани доставчици на социални услуги за деца, работещи с деца в конфликт със закона, деца с отклоняващо се или рисково поведение⁷, който доведе до редица предложения за промени в законодателството.

На основание чл.19 т.1 от Закона за омбудсмана⁸ е извършването на проверки по постъпили жалби и сигнали, когато констатира, че не са спазени необходимите условия за защита правата и свободите на гражданите. В тази връзка, през 2014 година, представители на Националния превантивен механизъм към омбудсмана са извършили проверка, като резултатите да представени в тематичен доклад⁹ за състоянието на ВУИ и СПИ, който стъпва на правната характеристика на ВУИ и СПИ в международноправен и вътрешноправен аспект, профил на настанените деца и условията на живот, образование и допълнителни дейности, отношение и мерки на закрила по отношение на настанените

⁶ ДАЗД. Национален анализ на извършените проверки в СПИ и ВУИ за гарантиране правото на живот в семейна среда, чрез законосъобразното прилагане на ЗБППМН.

⁷ ДАЗД. Национален анализ на извършените планови проверки в СПИ и ВУИ

⁸ Приет от 39то Народно събрание на 08 май 2003г. (Обн.ДВ.бр.48 от23.05.2003г, в сила

⁹ Доклад от извършени проверки и оценка на състоянието и спазването на правата на децата, настанени в Социално-педагогическите интернати и Възпитателните училища – интернати в Република България (март 2014 г.)

деца, медицинско обслужване и административен и технически капацитет.

Важно е да се отбележи, че препоръките на националния омбудсман изцяло кореспондират с препоръките на ДАЗД, като специализиран орган към Министерски съвет и орган който отговаря за прилагането на принципите на Конвенцията за правата на детето в Република България.

Освен националното законодателства в областта на правата на децата участници в правосъдието, в настоящото дисертационно изследване намира място и широко обхватната политическа и стратегическа рамка, която може да бъде обобщена както следва: Национална стратегия за детето (2008-2018г.), Концепция за държавна политика в областта на правосъдието за детето от 2011г, Пътната карта за изпълнение на Концепцията за държавна политика в областта на правосъдието за детето (2013-2014), Стратегия за превенция на престъпността (2012 – 2020 г.); Стратегия за развитие на местата за лишаване от свобода (2009-2015г.) и други.

През последните години страната ни е изправена пред предизвикателството да стартира реформата в областта на детското правосъдие. Само крайно неизбежното й ускоряване ще бъде изцяло в контекста на членството ни в Европейския съюз и като страна ратифицирала най важния международен акт - Конвенцията на ООН за правата на детето.

Не на последно място, актуалността на темата произтича и от прегледа на постановените решения на Европейския съд по правата на човека в областта на детското правосъдие, в това число и осъдителните решения срещу Р.България.

Поради което считам, че направения преглед и анализ на международните и регионални договори и стандарти, анализа на националното законодателство, както и представените становища на неправителствения сектор в тази област правят изследването иновативно и значимо.

2. Предмет и обект на научното изследване

Предмет на настоящото дисертационно изследване са същността и особеностите на стандартите за деца, участници в правосъдието и най вече децата в конфликт със закона, специфичните особености, свързани с

техния правен статут, както и защитата на техните права. Предметът на изследването е актуален поради установената трайна тенденция за нарушаване на правата на тези деца.

Обект на изследването е статута на децата, участници в правосъдието (децата в конфликт със закона), както и проблемите свързани със защита на техните права.

3. Цел и задачи на изследването

Целта на настоящото изследване е свързана с изясняването и прилагането на правата на децата, участници в правосъдието и най-вече децата в конфликт със закона, идентифициране на нормативни противоречия, водещи до несъответствия при реализирането на международната защита на правата на децата, което прави изследването важно, значимо, актуално и навременно, с оглед предстоящите реформи в областта на детското правосъдие в Република България.

За постигането на тази цел е необходимо:

- да се направи преглед на действащите международни и регионални договори и стандарти в областта на правата на човека, респективно и правата на децата;
- както и преглед на задължителните и препоръчителни международни и регионални стандарти за деца, участници в правосъдието, или децата в конфликт със закона;
- да се разгледа постановената съдебна практика на Европейския съд за правата на човека;
- да се анализира правния статус на детето-начален и краен момент на детството;
- да се изведат специфичните проблеми, свързани с възрастовата граница, относно определяне на минимална възраст за носене на наказателна отговорност;
- да се проучат различните системи за правосъдие за деца;

4. Методологическа, нормативна и теоретична основа на изследването

В настоящото дисертационно изследване са използвани правно исторически метод (спомога да се проследят тенденциите и развитието на международните договори и стандарти в областта на правата на човека и най-вече на правата на детето), нормативен метод (спомога за изясняването на смисълът на правните норми), както и общонаучни методи на познание като индукция и дедукция, анализ и синтез. Целта на посочените методи е да се постигне цялостно изясняване на поставените въпроси, както и да се осигури възможност за извеждане на научни изводи и предложения.

Предложеното изследване се основава на общонаучни принципи – обективност, достоверност и проверяемост.

5. Източници на дисертационния труд

За настоящото изследване са използвани редица изследвания на български и чуждестранни автори. Разгледани са периодичните доклади на България, препоръките на Комитета по правата на детето към ООН, на Съвета на ООН по правата на човека, Комисаря по правата на човека към Съвета на Европа, както и съдебната практика на Европейския съд по правата на човека. Направен е преглед на правните актове на националното законодателство, които регламентират правата на децата, участници в правосъдието.

6. Практическо значение

Направените теоретични проучвания и анализи в дисертационното изследване имат своето не само теоретично значение, но и практическа приложимост, тъй като направените изводи и предложения могат да бъдат взети в предвид от държавните органи, както и от специалистите работещи в сферата на правата на децата и най-вече правата на децата в конфликт със закона.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е с обем от 213 страници, включително съдържание и списък на използваната литература.

Структурата на дисертационния труд е изцяло съобразена с предмета на изследването. Включва увод, три глави, заключение и литература, което подпомага постигането на целта - изясняване и прилагане на стандарти за децата, в конфликт със закона.

III. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В увода на дисертационния труд намират място предмета, целите и обхвата на изследването, което определя неговата актуалност и значимост.

Глава първа

Правата на децата, част от цялостна концепция за защита на правата на човека.

Първата глава на дисертационният труд се състои от две отделни части. Изцяло е насочена към същността на защитата на човешките права, като един от основните приоритети на международната общност, в чийто обхват попада и защитата на правата на рисковите групи, към които се отнасят и децата.

В §1 на първата част, се съдържа исторически преглед, от който е видно, че в миналото правата на децата винаги са били част от правата на човека, като не би могло да се разсъждава дори за известна относителна самостоятелност. Различни източници от древността¹⁰ описват прояви и отношение на изключително насилие и жестокост спрямо тях. Оскъдни исторически данни, свързани със съдбата на децата могат да се намерят в летописи на три от най-старите цивилизации на света - еврейската, гръцката и египетската¹¹. В древна Гърция и Рим, детската беззащитност и уязвимост е основание за безгранично разпореждане със съдбата им от страна на техните родители.

Никой в продължение на векове не е признавал теорията, че децата са носители на самостоятелни права. В изследването намира място дългия еволюционен път на тяхното преосмисляне. Необходимо е да минат векове, да се променят възгледи, нагласи и стереотипи, за да заеме детето своето място в обществото, като настъпващите промените, основно са били свързани с възпитаване на демократични ценности, право на здравеопазване, образование, младежка престъпност и т.н.

В § 2 на първата част намира място началото на зараждащата се теория за защита на правата на децата, изградена върху самостоятелна

¹⁰ Терзийска, М. Децата без детство в историята и днес. Българско списание за образование .Брой 1 2013.

¹¹ Данов, Хр. Христоматия по история на Стария свят. Изд. Наука и изкуство. София 1979г

концепция за правата на човека. Процес, който е характерен с изключителна продължителност, чието развитие засяга не само националните правни системи, тъй като разширяването на смисъла на тези права се гарантира чрез съвкупност от универсални стандарти и ценности, които придобиват изключителна международна значимост и защитеност.

В § 2.1 е анализирана дейността на ООН (Детския фонд на ООН-Уницеф), като водеща организация, която полага огромни усилия в полза на децата по света, за тяхното оцеляване и благоденствие. Освен помощ в областта за детското здравеопазване, хранене, образование, закрила срещу насилие и експлоатация, организацията полага огромни усилия за да осигури достъп на децата до правосъдие и до правосъдните системи. От направеното изследване е видно, че ООН е основоположник на универсалните и регионални стандарти за правата на защитата на правата на човешките и детски права.

В § 2.2 на изследването намира място дейността на ООН, която е съсредоточена и върху правата на отделните уязвими групи – жени, деца, малцинства, които също попадат в широката рамка на международното право.

Във втората част на глава първа на дисертационния труд намира място концепцията за правата на човека, която чрез съвкупност от универсални стандарти и ценности, придобива изключителна международна значимост и защитеност.

В § 1 са проучени международните стандарти за правата на човека - основата върху която се създават стандартите за детските права. Тяхната основна роля е да определят общата рамка на минималното съдържание на отделните права и свободи. Засегната е дейността на международните организации при наличието на ясно разработени и действащи механизми за контрол и мониторинг, насочени към гарантиране на правата на човека, което значително допринася за тяхната ефективност и ефикасност.

В § 2 намират място регионалните стандарти като Съвета на Европа, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Европейския съюз, както и съответните контролни механизми. Целта на регионалните организации е да разработват и определят политики, както и да извършват дейности за защита на регионалните права на гражданите.

В §3 е направен преглед на появата на института на международноправната закрила на правата на детето, характерен с относителна самостоятелност, който поради изключителната значимост и индивидуалност, започва обособяването на стандарти, които изцяло третира защитата на детските права. На първо място е отразена появата на Международната декларация за правата на детето, наречена още Женевска декларация, приета през 1924 година от Обществото на народите. Следва появата на „Декларация за правата на детето“, приета през 1959г. от Генералната асамблея на ООН, с което се демонстрира волята на международната общност за провъзгласяване на документ, който да отрази глобалното значение на защитата на техните права. Въпреки препоръчителния характер, декларацията има своето изключително значение. Приема се, че тя е основополагащия документ, който служи за основа върху която се създават по късно международните договори и стандарти в областта на правата на децата, като основния е Конвенцията на ООН за правата на детето¹² (КПД) - споразумение на Обединените нации, което изброява правата на децата по целия свят и отговорностите на държавите, които са я ратифицирали. Приемането на този акт от международната общност означава постигане на пълно съгласие тези права да бъдат обвързани в отделна правна норма. В този смисъл, КПД се превърна в най - важния международен стандарт, който регламентира детските права. Съществена е ролята на конвенцията, която определя и налага разработването и прилагането на стандарти, без да предоставя възможност на националните законодателства самостоятелно да вземат решения свързани с налагане на забрана за смъртно наказание и доживотен затвор на лица под 18 години.

Глава втора

Международноправна закрила на децата, участници в правосъдие.

Основен принцип на КПД е правото на детето да бъде отглеждано и да живее в собственото си семейство, там където са родителите му и неговите близки. На по късен етап, при навършване на определена възраст

¹²

Конвенцията е ратифицирана с решение на Великото народно събрание от 11.04.1991г(ДВ,бр.32 от 23.04.1991г.,обн., ДВ,бр.55 от 12.07.1991г в сила от 03.07.1991г.)

децата придобиват различни права и съвсем различни са подходите на националните законодателства, обвързвайки навършването на възраст с неговата правоспособност. Тази тема намира място във втората глава на дисертационното изследване, която се състои от пет параграфа.

В §1 е направен подробен анализ на понятието „дете“ и „стандарт“.

Легално определение на понятието „дете“ се съдържа в чл.1 на основния международен договор - КПД¹³, регламентиращ правата на всички деца. Такава категоричност по отношение на този изключително важен въпрос не намира място нито в Женевската декларацията за правата на детето от 1924 година, нито в Декларацията за правата на детето от 1959 година, но пък е ясно изразена в самия международен договор.

От самата дефиницията е видно, че дете е всяко човешко същество, на възраст до 18 години. От една страна, самият международен акт не се ангажира пряко с определяне на началния момент на детството. Очевидно, определение на начален момент на детството няма, поради различия в позициите на държавите членки, базирани на традиционни схващания, традиции и обичаи. За това, след ратифицирането на конвенцията много държави се изправят пред предизвикателството да направят преглед и да обсъждат националното си законодателство по отношение на определението за „дете“. Определяща е и позицията на Комитета по правата на детето към ООН който „препоръчва по-нататък, определената възраст в различните национални закони да бъде хармонизирана така, че да се избегнат несъответствията, противоречията и различията по пол, и националното законодателство да бъде приведено в съответствие с конвенцията.“¹⁴ От друга страна, Конвенцията за правата на детето определя крайния момент на детството - с навършване на 18 годишна възраст, настъпва неговото пълнолетие. Формирането на крайния момент на детството е от изключителна важност, тъй като е свързан с неговия правен статус и защита на права.

¹³

Чл.1 от КПД „За целите на тази Конвенция „дете“ означава всяко човешко същество на възраст под 18 години освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано.“

¹⁴

Uganda IRCO, Add 80,para 26.Ръководство за прилагане на Конвенцията за правата на детето.Уницеф.Стр.7

В дисертационното изследване намира място и общата характеристика на понятието „стандарт“. По своята същност, стандартите са подробни общоприети и общопризнати правила и норми, които включват оценка на постигнатото в дадената област и отразяват нивото на качествените промени и постижения. Терминът „стандарт“¹⁵ има разнороден характер. Като дефиниция, представлява качества, характеристики или изисквания и има за цел да доведе до по добра ефективност. Безспорно е установено, че съществуването на стандарти в областта на правата на децата гарантира по добра ефективност на защита на техните права, по добри резултати и устойчивост при прилагане на правните норми. Стандартите, за да бъдат реализирани, е необходимо предварително да бъдат обсъдени от широк кръг заинтересовани лица. Характерна особеност за тях е изключителната им динамика на развитие и гъвкавост, както и специфичните им особености в зависимост от нуждите на потребителите, а именно децата. Стандартите имат важно значение, защото те подобряват качеството на живота, гарантират услуги, които следят за спазване на най добрия интерес на детето, осигуряват подходящ достъп до правни системи, където да намерят адекватни процедури. Тяхното прилагане променя стереотипи и нагласи, водещи до истинска промяна в живота на децата.

В §2 на настоящото изследване се акцентира върху правата на децата, участници в правосъдието, върху чувствителността на всяко едно общество към съпътстващите ги проблеми, свързани със спазване на техните права. От направения анализ е видно, че Конвенцията за правата на детето, като основен стожер гарантиращ правата на децата обособява различни групи деца, които поради тежката ситуацията в която се намират, много често правата им се нарушават и контактът им с правосъдната система е неизбежен. В тази връзка, международния стандарт акцентира върху различните групи деца, които имат контакт със правосъдие. Това са децата, чийто родители са разделени (чл.9), в случаите на незаконно прехвърляне и невръщане на дете от чужбина (чл.11), деца, претърпели насилие, злоупотреба, посегателство, липса на грижи, малтретиране и експлоатация (чл.19), деца бежанци (чл.22), деца с увреждания (чл.23), деца от малцинствени групи (чл.30), сексуална експлоатация и сексуално

15

www.bds-bg.org

насилие върху деца(чл.34), отвлечане, продажба и търговия с деца (чл.35), лишени от свобода (чл.37) и участие на дете във въоръжен конфликт (чл.38).

От изложеното е видно, че децата имат уникалното право да участват в различните видове съдебни и досъдебни производства (гражданскоправни, наказателноправни и административни).

Разгледани са и различни категории деца, които участват в правосъдния процес¹⁶ - деца, които са заподозрени, обвинени или признати за виновни в нарушаване на наказателния закон- деца в конфликт със закона; децата, жертви и свидетели на престъпления и насилие; деца, които са страна в граждански производства (за попечителство, грижи, защита, право на посещение, осиновяване, наследяване и др.); деца, които са страна в административни производства (при обжалване на отказ за предоставяне на социални помощи, отказ на здравни грижи, образование, административни нарушения и др.); всички деца потенциално, когато техните права са нарушени;

Обект на настоящото изследване обаче са децата от първата категория, а именно тези, които са заподозрени, обвинени или признати за виновни в нарушаване на наказателния закон или децата в конфликт със закона.

В §3 от изследването съдържа подробен анализ на стандартите за децата в конфликт със закона. Тяхното разработване и прилагане има своето съществено място и роля в международното право. Спазването им води до промяна на нагласи, разработване на нови механизми, нови подходи за работа с тези деца, добри практики, както им дават възможност да придобият реална представа за случващото се около тях.

Участието на децата в конфликт със закона в правосъдието се отличава с редица специфични особености, които са съпроводени с въвеждане, прилагане и спазване на международни и регионални стандарти. Тяхната основна цел е да следи и защитава техни права (право на изслушване и изразяване на мнение, право на информация, правото на

¹⁶
<https://www.unicef.bg/pravosydie-za-deteto>

защита и неприкосновеност на личния живот, правото на недискриминация, правото на детето да бъде подкрепено от компетентна и професионална помощ, мултидисциплинарно сътрудничество, правото на детето да получи ефективна правна помощ, наличие на специализирани съдебни състави и др.)

В §3.1 на настоящото изследване са разгледани редица международни стандарти за защита на правата на децата в конфликт със закона, който стъпват върху инструментариума на ООН (пактове, договори, конвенции, правила, коментари), но Конвенцията за правата на детето е основния правен акт, който определя рамката на защита на правата на децата участници в наказателния процес и държавите които са я ратифицирали са длъжни да осигурят най- добрия интерес на детето преди, по време и след приключване на съдебния процес. Този основен принцип е част от философията не само на международния договор, но и на редица международни стандарти за деца. Конвенцията извежда редица основополагащи принципи свързани със защита на правата на тези деца, като участие на детето (гарантира достъп до съдебната система, изразяване на мнение, позиция); върховни интереси (защита на всички права на детето, не само законовите); достойнство (проява на уважение, неприкосновеност към детето и забрана на унижително отношение към него); защита от дискриминация; върховенство на закона (включва достъп до правосъдие и бърз съдебен процес); В изследването намира място и широката палитра от общоприложими стандарти за деца в конфликт със закона на ООН, които имат препоръчителен характер и обхващат системата на наказателното правосъдие. Това са: Правилата на ООН за защита на ненавършилите пълнолетие лица, лишени от свобода (Правилата от Хавана, 1990г.), Стандартните минимални правила на ООН за правораздаване по отношение на лица, ненавършили пълнолетие (Правилата от Пекин, 1985г), Насоките на ООН за превенция на девиантното поведение на лица, които не са навършили пълнолетие (Насоките от Рияд, 1990г.), Насоки на генералния секретар на ООН: подход на ООН към правосъдието за деца (2008г.); Насоките на ООН относно подходящо прилагане и условията на алтернативните грижи за деца (2009г.); Принципите, отнасящи се до статута и функционирането на националните институции за защита и насърчаване на правата на човека (Парижки принципи) и други.

В §3.2 на настоящото изследване намира място и европейското основополагащо законодателство, свързано със защита на правата на децата, участници в правосъдието. От една страна то включва договори, конвенции, вторично законодателство и съдебна практика и от друга страна - документи с ненормативен характер (насоки, политики), които имат своята съществена роля. Инструментите, приемани от Съвета на Европа и Европейския съюз са еманация на европейската общност, чиято цел е да дава убедителен отговор на предизвикателствата, свързани със защитата на правата на децата, които са в конфликт със закона на регионално ниво. След регионалните актове намира място Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ)¹⁷, която регламентира концепцията за справедлив съдебен процес. Децата, поради ниската си възраст са особено уязвими, те се нуждаят от още по голяма сигурност и защита. За това, във всяко демократично общество са налице изрични гаранции за справедливост, приложими от самото начало до края на съдебния процес (съдебната практика на Европейския съд по правата на човека е изключително широкообхватна по този въпрос). Важен елемент относно процедурите в съдебното производство е тяхната насоченост към защита и предотвратяване на последващи негативни въздействия. Това е смисълът на приетите Насоки на Комитета на министрите на Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето (Насоките)¹⁸, които имат за цел да създадат общи правила за участието на детето в правната система, където то ще намери адаптирани процедури и приятелско отношение. Насоките стъпват на философията на основните правни инструменти в областта на закрилата на детето, на съответната практика на Европейския съд по правата на човека, решения, доклади, на редица препоръки и инициативи. Актовете на Европейския съюз в тази област също намират своето място, като освен Хартата на основните права са разгледани и редица директиви, с ясна насоченост - защита на правата на тези деца.

¹⁷

Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, изд.ФЕНЕЯ, 2001, под редакцията на доц.Добринка Чанкова, д-р по право.

¹⁸

Насоки на Комитета на министрите на Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето. /www.coe.int/children/. Приети от Комитета на министрите на Съвета на Европа на 17 ноември 2010г.

В § 4 е направен анализ на специфичните особености свързани с правата на децата в конфликт със закона. Безспорно е установено, че поради особената им уязвимост и нуждата от специфични грижи, тази група деца се ползват от специална закрила, правила и специфични стандарти. Разгледана е ролята на Конвенцията за правата на детето, която гарантира спазването на основни принципи, свързани с участието им в правните процедури, като препоръчва, създаването на системата за правосъдие на деца, подкрепена от правна рамка, органи и институции, процедури и механизми, разработване на мерки свързани с отклоняване от наказателно правосъдие. Също така Конвенцията апелира арестуването, задържането или лишаването от свобода спрямо непълнолетните деца да „бъде за най-кратък срок и само като крайна мярка“¹⁹, както и предоставя мерки, насочени към реабилитация и реинтеграция на непълнолетното дете, като основната им цел е неговото превъзпитание. Правният статус на детето в конфликт със закона има своите специфични особености, поради което се обърне внимание на съществуващите противоречия и несъответствия в международната практика. Става ясно, че тази уязвима група деца заслужава особено внимание и поставя на преден план редица въпроси, свързани с определяне на минимални възрастови граници и съответно правните процедури, което се прилага спрямо тях. От направения преглед на практиката на различните държави, е видно, че липсва общоприет международен и европейски стандарт, който да регламентира минимална възраст за носене на наказателна отговорност. Този факт дава възможност на националните законодателства да определят такава. Изследването показва, че в различните държави възрастта варира от 7 до 18-годишна възраст, показател за драстично разминаване на критериите за носене на наказателна отговорност. В изследването е застъпена и позицията на Комитета по правата на детето по този специфичен проблем, както и направената критика относно липсата на универсален международен стандарт.

В § 5 е посочена необходимостта от съществуването на отделна самостоятелна система за осъществяване на правосъдие на деца под 18 годишна възраст, която да е обърната изцяло към по толерантно

¹⁹

Чл. 37, буква „б“ от Конвенцията за правата на детето

отношение към тях, чиято философия да е насочена в пълен обем към превенция и възпитание, не толкова към налагане на санкции и наказания.

В много държави липсва отделна самостоятелна система за детско правосъдие (такава система не съществува и в България), което прави трудно взаимодействието на съда със службите, които имат социален характер и социални отговорности.

В настоящото дисертационно изследване са разгледани различни модели на държави, които имат изградени самостоятелни системи за детско правосъдие, в които съществуват различни по тип институционални системи. Първият тип са държавите в които има изградена специализирана система, която допуска създаването и функционирането на специализиран съд за непълнолетни правонарушители, участници в съдебното производство, със структура и принципи на работа, компетентност на съставите, както и професионална квалификация на участниците. В тези държави съществуват две паралелни системи - система на детско правосъдие и система за закрила на детето, между които има механизми за взаимодействие и сътрудничество за да подобрят живота на тези деца. От направения преглед е видно, че в редица държави членки на Европейския съюз (Италия, Испания, Франция, Португалия) са създадени и функционират специализирани детски съдилища, насочени към децата нарушили наказателния закон, но правните санкции и мерки които се прилагат спрямо тях, изцяло почиват върху утвърдените международни актове и стандарти за защита на основните права на човека. Съществуването на друг тип институционална система също намира място в изследването. Моделът на Шотландия, значително се различава от описаните по горе, тъй като не акцентира върху ролята на съда, а се характеризира с прилагане на извън съдебни способности, а именно - разработване и прилагане на програми, в които активно участва детето. В този смисъл, основата на този вид система е изградена единствено върху оказването на помощ и закрила на детето и неговото семейство.

От направения преглед на специфичните особености на тези деца е видно, че Конвенцията за правата на детето, както и международните стандарти, които разглеждат правата на децата в конфликт със закона не определят еднаква минимална възрастова граница, под която детето да не носи наказателна отговорност, както и не налагат единна институционална система която да е ангажирана с тях. Поради което, в различните държави

възрастта и процедурите коренно се различават, тъй като изцяло им е предоставена възможността да се съобразят с тяхната култура, традиции, идентичност.

Глава трета

Предизвикателства и възможни решения пред законодателството в Р.България в областта на детското правосъдие

Третата глава на настоящото дисертационно изследване се състои от четири параграфа, като те съдържат исторически преглед на правната рамка в Р.България, основните стратегически документи в областта на децата в конфликт със закона, действащата институционална система, коментарите и препоръките на международни и национални организации, както и преглед на осъдителните решения на Европейския съд по правата на човека.

В §1 на настоящото изследване намира място темата за детската престъпност в България, чийто широки размери все повече засилват фокуса на общественото внимание още в началото на миналия век. Така, тази значима за обществото тема, налага нуждата от ясни законодателни послания и решения.

В §1.1 е направен преглед на историческото начало на темата свързана с детската престъпност в България. Решение на този съществен проблем се намира в приетия през 1943г Закон за съдилищата за маловръстни²⁰, чрез който се изразява волята на обществото за промяна. Същността на този закон е фокусирана върху възпитанието, а не върху репресията и наказанието на маловръстните лица. В изследването намира място и приетия през 1958 година от Народното събрание Закон за борба против детската престъпност²¹. Обърнато е внимание на появата на първите трудово-възпитателни училища и общински интернати за трудновъзпитаеми деца, преобразувани по късно във възпитателни училища – интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ).

²⁰ Публикуван в ДВ, брой 39 от 20.02.1943 година с Указ № II на Борис III

²¹ Загл. обн. - ДВ., бр. 13 от 1958 г., влиза в сила на 14 март 1958г.,

В §1.2 е направен преглед на втория исторически етап на реформата в областта на детското правосъдие, в който намира място и зараждането на системата за закрила на детето в България. Началото на истинската реформа в България започва с ратифицирането на Конвенцията за правата на детето (ДВ, бр.55 от 12.07.1991г в сила от 03.07.1991г.) и двата Факултативни протокола към Конвенцията. С този акт, страната ни се ангажира да проведе цялостна реформа в законодателството, свързано с гарантиране и спазване на детските права. Въпреки приемането на международния стандарт, реформата за закрила на детето в страната ни започва почти десет години по късно. От направения преглед е видно, че от страна на българската държава е налице сериозно забавяне и отсъствие на разработени и прилагани ефективни политики за детето и семейството, което води до сериозни нарушения по отношение на спазване правата на децата, в това число достъпа на детето до правосъдие. На 31.05.2000 г. Народното събрание приема Закон за закрила на детето²², чрез който се гарантира практическото прилагане на основния международен документ в българската обществена среда. Поредицата от случаи на детска агресия, ежедневно насилие между деца, както и условията при които живеят децата в специализираните институции навеждат на извода, че цялата система се нуждае от реформиране и от подкрепа. В изследването е обърнато внимание на разработената и по късно приета Концепция за държавна политика в областта на правосъдието за детето, чието създаване е изцяло съобразено с потребностите на обществото и политическите реалности, както и на и Пътната карта за изпълнение на Концепцията за държавна политика в областта на правосъдието за детето (2013-2014). Разгледан е изготвения законопроект на Закона за отклоняване от наказателното производство и налагане на възпитателни мерки на непълнолетни лица, чиято философията е насочена изцяло към промяна на подхода и отношението към тези деца,

В § 2 е направен преглед на националната рамка и инструментите за защита правата на децата, участници в наказателното правосъдие. Разглежда се законодателството, свързано с правата на децата, в конфликт със закона. Детското правосъдие в Р.България включва едновременно система за превенция и противодействие на детското асоциално поведение

²²

Закон за закрила на детето. Обн., ДВ, бр. 48 от 13.06.2000 г.

(система за превенция на детската престъпност) и система за закрила на детето. Функционират няколко закона и редица подзаконови актове - Наказателен кодекс (НК), Наказателно процесуален кодекс (НПК), Закон за изпълнение на наказанията и задържане под стража, както и специалните закони- Закон за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и Закон за закрила на детето, Правилник за устройството и дейността на възпитателните училища-интернати и социално-педагогическите интернати.

В § 2.1 е разгледана системата за превенция и противодействие на детското асоциално поведение. Системата е регламентирана в Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН), който постановява административната рамка, наказателните корекционни мерки за децата, извършители на престъпление по смисъла на Наказателния кодекс, както и мерките за превенция на детската престъпност у нас.

В § 2.2 намира място системата за закрила на детето, която е регламентирана със специализирания Закон за закрила на детето (ЗЗД), с който бяха положени основите на практическото приложение на Конвенцията. В изследването намират място докладите от проверките на Държавната агенция за закрила на детето, като специализиран орган към Министерски съвет на централно ниво за координиране и контрол при осъществяване на държавната политика за закрила на детето на национално ниво. Изводите от извършения мониторинг на агенцията сочат липсата за съгласуваност между двете системи (система за превенция на детската престъпност и система за закрила на детето), липсата на механизми за взаимодействие между двата закона (ЗБППМН и ЗЗД), както и липса на оказване на помощ и подкрепа децата които са заподозрени, обвинени или признати за виновни в нарушаване на наказателния закон.

В § 2.3 е разгледана ролята на институцията на Омбудсмана, която също е гарант за спазването на правата и свободите на гражданите в Р.България. Разгледани са правомощията на националния омбудсман, регламентиран в приетия от 39 то НС Закон за омбудсмана²³, които включват извършването на проверки по постъпили жалби и сигнали на

²³

Приет от 39то Народно събрание на 08 май 2003г. (Обн.ДВ.бр.48 от23.05.2003г, в сила.

граждани. В тази връзка, в изследването намира място извършения мониторинг през 2014 година на представители на Националния превантивен механизъм към омбудсмана, който представиха резултатите в систематизиран тематичен доклад²⁴ за състоянието на ВУИ и СПИ. В доклада подробно са разгледани: правната характеристика на интернатите в международноправен и вътрешноправен аспект, разгледан е профила на настанените деца и условията на живот, образование и допълнителни дейности, мерките на закрила по отношение на настанените деца, медицинско обслужване, административен и технически капацитет. От представения цялостен анализ е видно, че препоръките на националния омбудсман изцяло кореспондират с препоръките на специализирания орган за закрила на детето към Министерски съвет (ДАЗД).

В § 2.4 се разглежда изключителния принос на неправителствените организации в областта на детското правосъдие. Направеният от Дан О'Донъл – международен експерт преглед на системата за детско правосъдие със заглавие „Детското правосъдие в България - общ преглед на системата и препоръки“²⁵, както и изготвения по проект на Министерство на правосъдието по „Българо-швейцарската програма за сътрудничество“, „Международният институт за права на детето“ в Сион, Швейцария „Анализ на празнотите в българската система за младежко правосъдие“²⁶, стъпват върху нормативните актове, които третират правата на децата в областта на правосъдието, национални стратегически планове и програми и препоръки на международни органи. В изследването намират място становищата на различни неправителствени организации: Институт за социални дейности и практики, Български Хелзински комитет и Национална мрежа за деца, които акцентират върху действащото остаряло и противоречиво законодателство (ЗБПМН от 1958г) и призовават отново за стартиране на реформата в областта на детското правосъдие.

²⁴

Доклад от извършени проверки и оценка на състоянието и спазването на правата на децата, настанени в Социално-педагогическите интернати и Възпитателните училища – интернати в Република България (март 2014 г.) <http://www.ombudsman.bg/documents/report%20npm%2003.2014.pdf>

²⁵

Донъл, Д. Детското правосъдие в България-общ преглед на системата и препоръки. Уницеф България април 2014г

²⁶

Анализ на празнотите в българската система за младежко правосъдие. Международен институт за правата на детето. Българо-швейцарска програма за сътрудничество. 3 юли 2014г.

В § 3 е направен анализ на коментарите и препоръките на международни организации в областта на детското правосъдие, именно на Комитета по правата на детето във връзка с представянето на периодичните доклади на Р.България, на Съвета на ООН по правата на човека, както и на Комисаря по правата на човека към Съвета на Европа, в които се настоява за спешна реформа в тази област, за отмяна на действащия ЗБППМН, както и за предприемане на мярката лишаване от свобода за непълнолетни лица само в краен случай.

В § 4. е направен преглед на решенията на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ), като основа за функционирането на система на наказателното правораздаване, в която са гарантирани различни правни възможности свързани осъществяване на съдебен контрол при предварителното задържане и арест по време на целия наказателен процес и след приключването му. В тази връзка, в изследването са разгледани няколко осъдителни решения на Европейския съд по правата на човека срещу Р.България.

В заключението на дисертационния труд са обобщени изводите свързани с прилагането на международните стандарти за деца, участници в правосъдието, които могат да бъдат обобщени така:

1. Децата участници в правосъдието са отделна категория със самостоятелен статут, който е съобразен с ниската им възраст, с физическата и психическа незрялост.
2. Стандартите за деца, участници в правосъдие, са основна цел на международната и европейска общност, чийто основен приоритет е да гарантира техните права, като определят рамката на защитата не само на международно, но и регионално и на национално ниво.
3. Независимо от задължителния или препоръчителен си характер международните и регионални стандарти за деца, участници в правосъдието определят същността и насоките на всяко национално законодателство.
4. Направеното проучване обхваща исторически преглед на генезиса на правата на децата, които преминават през изключително тежък период, до етапите на осъзнаването им като самостоятелни субекти на правото. От изследването е видно, че правното положение на детето е съобразено и

обвързано с приемането на първите международноправни актове за защита на правата на човека.

5. В изследването е направен задълбочен анализ на най важния международен стандарт който третира детските права, а именно Конвенцията на ООН за правата на детето.

6. В направеното изследване намира място правната характеристика свързана с началния момент на статута на детето, обвързана с действащите нормативни актове, които определят рамката на възрастта на детството (началния и краен момент), или периода през който на детето е осигурена международноправна закрила. Установената различна практика на държавите, по отношение на началния момент на детството е обвързана с разпоредбите на Конвенцията за правата на детето, която предоставя възможността за преценка на всяко национално законодателство. По отношение на тази част, правната уредба на Р.България напълно отговаря на международния стандарт.

7. Конвенцията за правата на детето не поставя начален момент за носене на минимална наказателна отговорност за детето, т.е. предоставена е възможността на държавите сами да определят тази възраст, поради което възрастта започва от 7 годишна възраст и може да приключи до 21 години. В тази връзка може да се направи извода, че не международните стандарти определят мерките спрямо децата в конфликт със закона, а възрастта предвидена в съответното национално законодателство. Видно е, че прилагането на различни стандарти относно минималната възраст за носене на наказателна отговорност, налагат и различен подход спрямо тях.

8. Относно законодателството на Р.България свързано с определянето на възрастова граница за минимална възраст за носене на наказателна отговорност е видно, че тази възраст трябва да е уеднаквена (спрямо децата до навършване на 14 години да се прилагат само мерки за подкрепа и помощ), което от своя страна налага промяна на разпоредбата на чл.12 от ЗБППМН.

9. Извършен е преглед на различните подходи на държавите относно системите за детско правосъдие/правните процедури за деца в конфликт със закона. Посочено е, че в някои държави съществува отделен специализиран съд за деца, докато други считат, че тези деца имат нужда

само от мерки за подкрепа и не допускат тези деца да имат контакт с правосъдието.

10. В национален план става ясно, че реформата на системата за детско правосъдие в България продължава повече от десетилетие, като през този период, законодателната и институционална рамка не отговарят на международните стандарти, което води до грубо нарушаване на правата на тези деца.

11. Продължават да съществуват две системи - система за противодействие на престъпността и система за закрила на детето, при наличие на свършено и концептуално различни правни актове (ЗБППМН от 1958г и ЗЗД от 2000г.), които обхващат различни поколения и имат противоречива философия.

12. В тези актове липсва ясно разграничение на мерките (в ЗБППМН мерките са наказателни, а в ЗЗД са предвидени мерки за закрила), което също води до нарушаване на правата и интересите на тези деца. Въпреки промените в ЗБППМН от 2004 година, философията и ориентацията на закона си остава наказателна, а характеристиката на разписаните възпитателни мерки, както и понятието „противообществена проява“ имат изцяло репресивно съдържание.

13. Съществуват достатъчно изградени специализирани заведения (СПИ, ВУИ, Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни, Приюти за безнадзорни деца), които са подчинени на различни министерства, без да е налична никаква връзка и координация между тях.

14. Съществува трайна тенденция на намаляване броя на настанените в СПИ и ВУИ деца, съответно и броя на интернатите, но въпреки това, продължава практиката в тези интернати да се настаняват деца от 8 до 14 години, деца преживели насилие и деца с различни заболявания.

15. Системата за противодействие на престъпността допуска децата да бъдат наказвани за нарушения, за които възрастните не носят отговорност.

16. Установено е, че областта на детското правосъдие има неадекватна статистическа информация (основание да се правят грешни интерпретации и да се предприемат неефективни политики).

17. Установена е липсата на междуинституционална координация и взаимодействие между самите държавни институции, които имат компетентност в тази област, както и с неправителствения сектор.

Очевидно не само децата, но и техните родители имат нужда от цялостна визия, която да повиши тяхното благосъстояние. Нарастващата бедност, липсата на подход ориентиран към семейството, на цялостна държавна политика насочена към всички деца, а не само към децата в риск, липсата на подходящи услуги, са проблеми и предизвикателства които предстоят да бъдат решени.

IV. СПРАВКА ЗА ПО СЪЩЕСТВЕНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Представеният дисертационен труд съдържа следните основни и научни приноси:

Детското правосъдие в България е обект на дългогодишна реформа, която продължава вече повече от две десетилетия. Тя е част от държавната политика за закрила на правата на децата и е свързана с политиките за правосъдие на деца, което е поредното доказателство, че реформата в детското правосъдие трябва да е насочена към привеждането ѝ в пълно съответствие с Конвенцията за правата на детето и останалите международни и регионални стандарти в тази област. Тази цел би била успешно постигната след като се направи:

1. Пълна промяна в законодателството, което да стъпва върху разработени нови държавни политики, изградени върху добри практики. Тази промяна трябва да е изградена върху нова концептуална рамка в областта на детското правосъдие, на основа на философия свързана с подкрепа и превенция на тези деца; отмяна на ЗБППМН, който не съдържа изчерпателен списък за деянията смятани за обществено опасни (още повече, че за част от изброените възрастните не носят отговорност); възприемане и регламентиране на статута на децата до 14 годишна възраст, извършители на противообществени прояви, както и тези над 14 години които са извършили леки статусни прояви като деца в риск и с тях да работи само системата за закрила и превенция в България; закриване на специалните училища- СПИ и ВУИ; Правата на децата лишени от свобода да бъдат третирани в съответствие с международните стандарти, като

принципът на лишаване от свобода в най кратък срок да се спазва стриктно;

2. Създадат се нови алтернативни форми за подкрепа и превенция на тези деца и техните семейства, чрез анализ и оценка на съществуващите и развиване на нови услуги, които да бъдат част от областните и общински стратегии;

3. Усилено се работи върху повишаване на капацитета на специалистите от социалната, съдебна и образователната система, чрез изработване на професионални стандарти за подбор, кариерно развитие и програми за подкрепа и супервизия по места;

4. Изясни се ролята на социалните работници в подкрепата им за децата в конфликт със закона, както и как да се гарантират правата на децата под минимална възраст за наказателната отговорност.

5. Изгради се междуинституционална координация и взаимодействие между самите държавни институции, които имат компетентност в тази област, както и с неправителствения сектор.

6. Когато има разработена система, която да съдържа адекватна статистическа информация с данни за тези деца, въз основа на която да бъдат разписани и провеждани адекватни дългосрочни държавни политики.

7. Когато има промяна на обществените нагласи по отношение на тези деца и създаване на условия за последващата им реинтеграция в обществото;

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Иванова, Т., „Правата на децата. Исторически реминисценции“

<http://www.viaevrasia.com/documents/Teodora%20Ivanova.pdf>

2. Иванова,Т. „International standards in child-friendly justice”, KSI Transactions on knowledge society, Vol.XI, Num. 1, March 2018, ISSN 1313-4787